

Тихомирова
Олександра Костянтинівна

Роль громадянського суспільства у процесах демократизації

УДК 351
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-5-6-82-86>

Тихомирова Олександра Костянтинівна
аспірант кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

У статті представлений комплексний аналіз поглядів сучасних експертів світового масштабу щодо оцінки ролі третього сектору у процесах демократизації (Г. Вайта, Ф. Генріха, Р. Патнема, Х. Степана, Л. Фіорамонті тощо). У результаті чого виявлено як конструктивний, так і деструктивний потенціал громадянського суспільства. Стверджується, що третій сектор зазвичай позитивно впливає на динаміку демократичних перетворень, тому що репрезентує різноманіття суспільних інтересів та цінностей, які системно захищаються інституціями, та призводить до зрощення суспільної єдності, подолання соціальних протиріч та невдоволень. Водночас громадянське суспільство сприяє зростанню рівня політичної освіти громадян, удосконаленню їхньої політичної свідомості та культури, відповідно, учасницької позиції у процесах вироблення та прийняття соціально-політичних рішень. Відтак відбувається синхронізація сил державного та третього секторів. Саме тому з демократизацією відбувається усвідомлення необхідності переходу на нову управлінську модель у державі (належне управління), що базується на таких принципах, як участь, консенсус, підзвітність, прозорість, реагування, ефективність та результативність, справедливість та інклюзивність, дотримання верховенства права. Негативні наслідки діяльності громадянського суспільства насамперед пов'язані з активностями таких його організацій, які були сформовані для пропаганди расизму та фундаменталізму тощо.

Конструктивний потенціал громадянського суспільства найбільш плідно розкривається саме за демократичного політичного режиму. Але взаємодія держави та третього сектору може мати різні прояви. Зокрема, у деяких випадках держава відмовляється від великого соціального сектору політики на користь діяльності організацій третього сектору; в інших – держава взаємодіє з інститутами ГС на підставі корпоративних угод, в яких встановлюються сфери та ресурси останніх, ідентифіковані першою; в інших випадках держава відновлює свою соціальну відповідальність і зберігає контроль над більшістю соціальних заходів; у деяких випадках держава просто нехтує соціальною відповідальністю, пов'язаною з її роллю.

Ключові слова: демократизація, громадянське суспільство, публічна політика, держава, демократія, суспільні інтереси.

Вступ. Упродовж останніх десятиліть світ став свідком різкого розширення розмірів, масштабів і потужностей громадянського суспільства. Відповідному зміцненню позицій цього суспільного сектору сприяє низка чинників, як-то процес глобалізації, поширення демократичної форми правління, телекомунікації та економічної інтеграції. Разом із тим зростає й науковий інтерес до ролі громадянського суспільства у процесах демократизації, особливо на теренах країн «молодої» демократії. Але при цьому можна констатувати складність феномена громадянського суспільства, що проявляється у множинності підходів до його інтерпретування. Дослідження процесів демократизації та чинників, які їй сприяють, є надзвичайно важливим для України як країни, що репрезентує «нові» демократії.

Мета та завдання. Мета цієї статті полягає у дослідженні ролі громадянського суспільства як чинника демократизації, ідентифікації його конструктивних та деструктивних проявів, винайденні кореляції між процесами демократизації та встановлення моделі належного управління з урахуванням значення у цій взаємодії громадянського суспільства.

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження, результати якого викладені у цій статті, стали системний, структурно-функціональний та порівняльний методи. Завдяки їх викорис-

танням вдалося здійснити систематизацію різних наукових підходів до оцінки змісту та ролі громадянського суспільства у процесах демократизації.

Результати. Громадянське суспільство як предмет теоретичного розгляду привертає все більше наукової уваги через посилення власної ролі у публічному просторі, виробленні політики та алгоритмізації суспільних викликів. Але при цьому фіксується відсутність однаковості серед фахівців щодо його суті та призначення. На думку Л. Фіорамонті та Ф. Генріха, завдання визначення концепції, поняття, основних функцій та розробка стратегії громадянського суспільства – це, по суті, складний і потенційно суперечливий процес [7, с. 57]. Громадянське суспільство по-різному сприймається різними дослідниками, що пов'язано з конкретним зразком демократії та суспільства, що формують загальний екзистенційний контекст науковця. Відповідно, у визначенні громадянського суспільства мають враховуватися не лише аналітичні засади цього процесу, а й конкретний політико-культурний контекст.

Г. Вайт визначив громадянське суспільство: як проміжну асоціативну сферу між державою та індивідами, що складається з організацій та груп, які є відокремленими від держави, користуються автономністю стосовно держави і формуються добровільно членами суспільства для захисту або просування

своїх інтересів або цінностей [12]. Це визначення ідентифікує громадянське суспільство шляхом контрастування до доменів, організованих державою або ринком. Відтак третій сектор за такого підходу функціонує у просторі близькості (схоже до відносин у родині та з близькими друзями), що пояснюється превалюванням спільних цілей та ідеалів.

Згідно з Р. Патнемом, громадянське суспільство – це сфера асоціативного життя, що навмисно або ненавмисно сприяє демократичним цінностям і підвищує соціальний капітал [10]. Його аргумент підтримується неотоквіліанською позицією, що демократія міцніє, а не ослаблюється, коли стикається з енергійним громадянським суспільством. Успішні трансформації політичних режимів у демократичному руслі можливі лише за умови, що поява третього сектору або передує відповідному транзиту, або формується під час переходу від авторитарного правління. Деякі вчені стверджують, однак, що громадянське суспільство не обов'язково сприяє демократичним цінностям, але інколи сприяє розщепленню внутрішніх конфліктів [3].

Дж. Степан пояснює, що в академічній літературі термін «громадянське суспільство» використовується як вираз, що може включати всі організовані сили суспільства, від політичних партій до комерційних підприємств, або навіть збігатися з масивом людей, які час від часу з'являються на вулицях, щоб висловити свої побоювання проти зловживань панівного режиму [11]. Організації громадянського суспільства є рушійною силою ліберальної демократії та позитивних елементів у консолідації перехідних демократій у всьому світі. Варто наголосити, що хоча є специфічні і контингентні причини, які мотивували таке відновлення інтересу до сили третього сектору, ще й досі фіксується невелика кількість емпіричних досліджень, присвячених вивченню взаємозв'язків між організованою громадою та демократизацією.

На відміну від суто політичних організацій, таких як політичні партії, організації громадянського суспільства переслідують політичні цілі, які не є партійними і, що ще важливіше, вони націлені на політичні зміни, але не зацікавлені в отриманні політичної влади [5]. Однак за диктатури опозиційні сили та погляди є неприйнятними, відтак навіть політичні партії, які прагнуть влади, змушені працювати неофіційно. Саме тому непростим завданням є чітке розмежування між організаціями третього сектору, які прагнуть політичних дивідендів і таких, що в них не зацікавлені. Найпростіше та найрелевантніше розглядати диктатуру як державу і кожну протилежну їй силу як актора громадянського суспільства, якщо дослідник акцентує увагу на дослідженні ролі третього сектору у просуванні демократії та належного управління.

Відносини між державою і громадянським суспільством можуть мати різні модальності і фор-

мувати різні моделі взаємодії: у деяких випадках держава відмовляється від великого соціального сектору політики на користь діяльності організацій третього сектору; в інших – держава взаємодіє з інститутами ГС на підставі корпоративних угод, в яких встановлюються сфери та ресурси останніх, ідентифіковані першою; в інших випадках держава відновлює свою соціальну відповідальність і зберігає контроль над більшістю соціальних заходів; у деяких випадках держава просто нехтує соціальною відповідальністю, пов'язаною з її роллю.

Демократія – це така система правління, яка залучає населення до управлінських механізмів; надає можливості суспільству брати участь у виробленні політики [6, с. 71]. Демократія виступає проти диктатури, де участь людей у політичному процесі прийняття рішень сильно обмежена або взагалі відсутня. Відтак ідея громадської участі у процесі прийняття рішень є центральною для будь-якого обговорення демократизації. Громадянське суспільство та демократія настільки тісно пов'язані і нерозривно переплетені таким чином, що не можуть функціонувати належним чином один без одного. Громадянське суспільство розглядається як соціальний аналог демократії в політичній сфері або навіть підмножина демократії [4].

Зазвичай роль громадянського суспільства розглядається як сприятлива, компенсаторна та додаткова до демократії, при цьому його дисфункціональний потенціал враховується значно менше. Третій сектор сприймається як сила, яка може привести до демократії там, де вона відсутня, або зміцнити її там, де вона вже є. Але не варто забувати і про недоліки ГС, які можуть порушити конструктивне функціонування демократії. Отже, необхідно, щоб дослідники дотримувалися рівноправності в оцінці позитивних та негативних проявів громадянського суспільства в процесах демократизації, що дасть змогу подолати наукову однобічність та сприятиме ствердженню об'єктивного дослідження.

Види організацій громадянського суспільства, які відіграють деструктивну роль, – це структури, які представляють погляди та цілі, що безпосередньо заважають демократії та правам людини. До таких організацій можна віднести, приміром, ті, що були сформовані для пропаганди расизму та фундаменталізму, які безпосередньо загрожують соціальному плюралізму. Такі абсолютні і безкомпромісні цілі не сприяють демократії. Недемократичні процедури, цілі та стратегії подібних організацій перешкоджають їм бути ефективними агентами політичної соціалізації.

Баланс між двома секторами – громадянським суспільством і державою, вимагає домовленостей, що гарантуватимуть їхній поділ і регулюватимуть їхню взаємодію. Цілі, які переслідують організації третього сектору, мають бути строго співрозмірними з вимірами демократії, плюралізму та прав

людини. Лише через демократичну організаційну поведінку громадянське суспільство може сприяти політичній соціалізації, сприятливій для демократії. Недемократичні цілі, процедури та стратегії, своєю чергою, стримують, якщо не перевертають здатність громадянського суспільства генерувати демократичні моделі поведінки та ставлення. Активне, гетерогенне громадянське суспільство почасти відіграє важливу роль у просуванні демократії. Вона може дисциплінувати державу, забезпечуючи реалізацію інтересів громадян і сприяючи більшій громадянській політичній участі.

У контексті демократизації принагідно згадати й поширення нині такої управлінської моделі, як належне управління. Останнє більше не розглядається як виключна відповідальність уряду, але кожен громадянин й організації громадянського суспільства є співпричетними до сприяння належному управлінню багатьма способами. Good governance зазвичай розуміється як така управлінська модель, що базується на засадах демократичного урядування. Але для того щоб бути належним, урядуванню досить мінімального рівня демократії.

Належне управління має кілька основних характеристик. До них належать участь, консенсус, підзвітність, прозорість, реагування, ефективність та результативність, справедливість та інклюзивність, дотримання верховенства права. За таких умов корупція мінімізована, думки меншин і голоси найбільш вразливих суспільних верств враховані у прийнятті рішень. Передбачається перманентна реакція на сучасні та майбутні потреби та виклики суспільства.

Таким чином, належне управління вимагає наявності системи стримувань і противаг (горизонтальної підзвітності), участі та виборів (вертикальної підзвітності) та поваги до основних прав людини (включаючи політичні права). У якій формі і якою мірою ці критерії реалізуються для того, щоб система управління була «хорошою» – спірне питання. Є можливість, що авторитарні уряди можуть проводити схожі лінії розвитку, особливо, коли вони демонструють економічне зростання (наприклад, КНР), а іноземні політики та донори зменшують проблеми демократизації через політичні причини.

Хоча належне урядування – це широка концепція з нечіткими межами і слабо визначеним нормативним змістом, серед дослідників є консенсус з приводу того, що управління має важливе значення для розвитку і, швидше за все, матиме вплив на те, наскільки добре й ефективно використовується допомога [1, с. 71]. Належне управління означає належне управління фінансовими ресурсами, відповідальну економічну політику й активні зусилля у боротьбі з корупцією.

Належне управління також є життєво важливою передумовою для ефективного і результативного управління співпрацею у сфері розвитку. Система

належної влади характеризується добре функціонуючою конституційною державою й економічною політикою, спрямованою на зниження бідності [2].

Способи, за допомогою яких громадянське суспільство може сприяти належному управлінню, відповідно до Н. Джонса та Ф. Тембо, включають [8, с. 15]:

1. Посилення потужностей держави, зокрема, реалізацію політики участі, формування бюджету, надання базових послуг, підготовку постачальників публічних послуг, таких як медичні працівники, розповсюджувачі громадянської освіти та обізнаності громадян щодо національної політики та їхніх прав й обов'язків (наприклад, право голосу, демократичні свободи), задіяних у безпеці та захисті доступу до правосуддя (ОГС можуть підвищувати обізнаність громадян щодо прав та послуг, що надаються офіційними особами інституцій безпеки та правосуддя, в результаті чого функціонування останніх ставатиме більш ефективним та доступним);

2. Створення державної підзвітності; вплив на встановлення стандартів (наприклад, лобювання законодавства на засадах прозорості, дотримання міжнародних зобов'язань з прав людини), здійснення розслідування (наприклад, моніторинг та оцінка державних програм через соціальний аудит або системи спільного відстеження витрат), запити до держави (наприклад, стосовно прогресу у розв'язанні гострих соціальних, економічних, політичних проблем, парламентські громадські слухання тощо), застосування санкцій у випадках, коли ефективність держави виявляється недостатньою (наприклад, протести, бойкоти, страйки або негативна реклама);

3. Розбудова відповідальності держави; виявлення та вираження потреб громадян, зокрема неможливих під час соціального включення через стратегії, у тому числі адвокацію (наприклад, лобювання реформаторів в уряді або міжнародному співтоваристві), отримання результатів досліджень та інформування дебатів (наприклад, оцінки нерівності та бідності, аналіз соціального впливу); соціальна мобілізація.

Конструктивна діяльність інститутів громадянського суспільства може сприяти ще одному позитивному соціальному зрушенню – примиренню (узгодженню конфліктних інтересів). Примирення – це «дія відновлення порушених відносин». Воно також може бути визначене як глибинний процес діалогу між конфліктуючими сторонами, що призводить до визнання «іншого» та поваги до його відмінностей, інтересів і цінностей. Примирення є також «визнанням гідності жертв, яка довго ігнорувалася, здатністю людини взяти під контроль своє майбутнє і себе в цьому майбутньому. Воно відновлює здатність жити поряд з іншими. Це дає нам змогу <...> закінчити главу нашого минулого. Це дає нам змогу жити в сьогоденні, роблячи наше життя

як нації та наше життя як особистостей у спільному майбутньому. Це завжди нескінченний процес» [9].

Примирення, як правило, відбувається через довгостроковий процес за допомогою публічної політики та дії, які протистоять конфлікту між особами, установами або громадами з метою чесно подивитися на умови, за яких може відбутися примирення. Саме тому воно має важливе значення для побудови стійкого миру. Дух примирення або культура примирення не можуть бути створені протягом ночі. Це тривалий процес, потрібний для того, щоб навчитися відновлювати порушені відносини, що вимагає рішучої детермінації та сильного бажання зрозуміти позицію інших.

Насправді, примирення і мир тісно пов'язані між собою і не можуть існувати ізольовано. Традиційні визначення миру стосуються відсутності війни. Сучасні концепції є ширшими і включають створення ситуацій, які гарантують позитивні умови для людини. Відповідно, й мир має бути досягнутий шляхом зміни самих суспільних структур, відповідальних за страждання та конфлікти. Таке визначення миру кардинально відрізняється від традиційного, в якому відсутність прямого, відкритого насильства (наприклад, війни), є достатньою умовою. Похідні від теорії безпеки концепти призвели до поширення нового розуміння та визначення безпеки, коли невійськовим питанням надається така ж вага, як і військовим аналогам.

Висновки. Громадянське суспільство наділене значним конструктивним потенціалом з демократизації, що проявляється у генеруванні та артикуляції інтересів різних соціальних груп, винайденні суспільного компромісу, популяризації участі громадян у публічній політиці, збалансуванні значень держави та третього сектору у процесах розробки та прийняття значущих політичних рішень тощо. Сучасне громадянське суспільство є чинником не лише модернізації політичних інститутів та відносин, а й сприяє видозміні управлінської моделі в державі з бюрократичної на належне управління. Окрім цього, третій сектор ініціює переоцінку змісту суспільного миру та закладає основи його нового тлумачення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Amundsen I. Good Governance in Nigeria: A Study in Political Economy and Donor Support. Chr. Michelsen Institute, 2010. P. 71. [Належне управління в Нігерії: дослідження з політичної економії та донорської підтримки].
2. Bauck P., Strand A. Review of and Recommendations for Norwegian Support to Good Governance in Pakistan, 2011. P. 84. [Огляд та рекомендації щодо норвезької підтримки належного управління в Пакистані].
3. Berman S. Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic. Johns Hopkins University Press, 1997. [Громадянське суспільство та крах Веймарської республіки].

4. Calvert P., Burnell P. Civil society in democratization. London: Frank Cass, 2004. [Громадянське суспільство у демократизації].

5. Cohen J., Arato A. Civil society and political theory. Massachusetts Institute of Technology, 1994. [Громадянське суспільство та політична теорія].

6. Eken T. Civil Society. Aalborg University, 2008. [Громадянське суспільство].

7. Fioramonti L., Heinrich F. How Civil Society Influences Policy: A Comparative Analysis of the CIVICUS Civil Society Index in Post-Communist Europe, 2007. P. 57. [Наскільки громадянське суспільство впливає на політику].

8. Jones N., Tembo F. Promoting Good Governance through Civil Society. Legislator Linkages, 2008. [Просування належного управління за допомоги громадянського суспільства].

9. Lerche Ch. Truth Commissions and National Reconciliation: Some Reflections on Theory and Practice. The Network of Peace and Conflict Studies, 2000. 7(1). [Комісії правди та національне примирення: деякі роздуми про теорію та практику].

10. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. [Розпад і відродження американської спільноти].

11. Stepan J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996. [Проблеми демократичного переходу та консолідації: Південна Європа, Південна Америка та посткомуністична Європа].

12. White G. Civil society, democratization and development: Clearing the analytical ground. Democratization, 1994, 1(2), pp. 375–390. [Громадянське суспільство, демократизація та розвиток: прояснення аналітичної основи].

REFERENCES:

1. Amundsen, Inge. (2010). Good Governance in Nigeria A Study in Political Economy and Donor Support (P. 71): Chr. Michelsen Institute.
2. Bauck, Petter, Strand, Arne, & Gul, Shirin. (2011). Review of and Recommendations for Norwegian Support to Good Governance in Pakistan. (P. 84).
3. Berman, S. (1997). Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic: Johns Hopkins University Press.
4. Calvert, Peter, & Burnell, Peter J. (2004). Civil society in democratization. London: Frank Cass.
5. Cohen, J., & Arato, A. (1994). Civil society and political theory: Massachusetts Institute of Technology.
6. Eken, Tülin. (2008). Civil Society. P.O. Mensah. Ed. Vol. Master: Aalborg University.
7. Fioramonti, Lorenzo, & Heinrich, V. Finn. (2007). How Civil Society Influences Policy: A Comparative Analysis of the CIVICUS Civil Society Index in Post-Communist Europe (P. 57): Overseas Development Institute (ODI).
8. Jones, Nicola, & Tembo, Fletcher. (2008). Promoting Good Governance through Civil Society—Legislator Linkages.
9. Lerche, Charles O. (2000). Truth Commissions and National Reconciliation: Some Reflections on

Theory and Practice. The Network of Peace and Conflict Studies, 7(1).

10. Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

11. Stepan, Juan J. Linz & Alfred. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern*

Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

12. White, Gordon. (1994). Civil society, democratization and development (I): Clearing the analytical ground. *Democratization*, 1(2), p. 375–390.

The Role of Civil Society in the Processes of Democratization

Tyhomyrova
Oleksandra Kostiantynivna

Postgraduate Student at the
Department of Public Administration
of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

The article presents a comprehensive analysis of the views of contemporary world-class experts on the evaluation of the role of the third sector in the democratization processes (G. White, F. Heinrich, R. Putnam, J. Stepan, L. Fioramonti, etc.). As a result, both constructive and destructive potentials of civil society are revealed. It is argued that the third sector, as a rule, has a positive effect on the dynamics of democratic transformations, as it represents a variety of social interests and values that are systematically protected by institutionalized organizations and leads to the merging of social unity, overcoming social contradictions and dissatisfaction. At the same time, civil society contributes to the growth of the level of political education of citizens, the improvement of their political consciousness and culture, respectively – the participatory position in the processes of elaboration and adoption of socio-political decisions. Thus, synchronization of the forces of the state and third sectors occurs. That is why, with democratization, there is an awareness of the need for a transition to a new governance model in the state (good governance) based on such principles as participation, consensus, accountability, transparency, responsiveness, efficiency and effectiveness, equity and inclusiveness, and respect for the rule of law. The negative effects of civil society activities are primarily related to the activities of such organizations that were formed to promote racism and fundamentalism, and so on.

The constructive potential of civil society is expediently disclosed just under democratic political regime. But the interaction of the state and the third sector can have different manifestations. In particular, in some cases, the state abandons the large social sector of policy in favor of the activities of the third sector organizations; in others – the state interacts with the institutes of the CS on the basis of corporate agreements, in which the spheres and resources of the former are identified by the latter; in other cases, the state restores its social responsibility and retains control over the majority of social measures; in some cases, the state simply neglects the social responsibility associated with its role.

Key words: democratization, civil society, public policy, state, democracy, public interests.